

QARAQALPAQ DÁSTANLARÍNDAGÍ ARXAYKALÍQ SÍPAT

Sultanova Jazira Berdaxovna

Ájiniyaz atındaǵı NMPI tayanış doktorantı

Annotatsiya: Bu maqolamızda Qoraqalpoq xalq dostonlari va xalq og'izaki ijodi haqida so'z yuritiladi. Qoraqalpoq xalq dostonlarining qahramonlari haqida to'xtab o'tiladi.

Tayanch sózlar: Qoraqalpoq xalq dostonlari, xalq ertaklari, syujet, qahramonlar.

Аннотация: В этой статье дается о Каракалпакском эпосе и народных устных произведениях. Обсуждаются герои Каракалпакского народного эпоса.

Ключевые слова: Каракалпакского народного эпоса, народные сказки, сюжет, персонажи.

Abstract: In this article will be discussed about Karakalpak epics and folklore. The heroes of Karakalpak folk epics are discussed.

Key words: Karakalpak folk epics, fairy tales, plot, characters.

Xalıqtıń ótkendegi mánowiy qádiriyatları – xalıq awız eki ádebiyatında folklorlıq miyraslarında sáwlelenedi.

Watandı súyiw, adamgershilikli bolıw, dosıqta jasaw, ómirdiń maǵanası haqqındaǵı eń dáslepki sezimler biziń balalıqta tıńlaǵan dástanlarımız arqalı aqıl sanamızǵa engen.

Ájayıp hádiyseler haqqındaǵı erteklerde, dástanlarda, tiykarınan, adamlar menen birge dáwler, periler, aydarxalar, jılanlar, káramatlı quslar ásirese simurǵ, káramatlı terekler, ag'ashlar, ayna taraqlar, qılıshlar, almalar menen birge mástan kempir, dáw, peri, jin, jeti baslı aydarxa hám taǵı basqa obrazlar tolıp atır.

Bunday ertekler hám dástanlarda aǵashtıń, tastıń sóylewi, adamlardıń ulıwı, sháhárlerdiń kóshiwi, ushar gilemler, ashıl dásturxanlar hám taǵ'ı basqa da ájayıp hádiyselerdi bayqaymız. Mısalı: Qaraqalpaq xalqınıń «Muńlıq-Zarlıq» atlı dástanında da usınday ǵayrı tábiyiy jag'daylardı bayqaymız. Dástan – tiykarınan, shańaraqta balanıń sanasına tásir etip, onı turmıs qaǵıydalarına, ómirde qorǵanıw iykemligine úyretedi. Jaqsılıq, jamanlıq kategoriyaların túsindirip tábiyatqa, jámiyetke, qorshag'an ortalıqqa durıs múnäsibette bolıwg'a baǵdarlaydı.

Dástannıń jáne bir ózgesheligi sonda, dástanda ushırasatuǵın toy beriw dástúrlerinde, xalıqtıń turmıs tirishiligin súwretleytug'ın orınlarda, kiyimlerinde, bir-biri menen sóylew qatnasıqlarında ayqın kóremiz.

Perzent qaysı dáwirdi alıp qarasaqta, shańaraqtıń keleshegi, áwladlardıń dawamshısı sıpatında súwretlenedi. Bul jag'day dástanda bılayınsha berilgen:

Perzentli móhmin bendeniń

Eki jaǵı gúl bolar.

O dunyağa barsa da
Mákanı beyishte bolar.
Perzenti joq bendeniń,
Dáwleti taysa basınan,
Ózinen páske qul bolar.
Ózinen kúsh-quwat qaytsa,
Qanday alım bolsa da,
Sayaq penen sandıraq,
Diyxan menen tıstaban,
Urı menen gázzapqa,
Usti jaman jol bolar.
Aqıbeti aylanıp,
Qartayǵanda sol bende,
Ózinen-ózi qor bolar,
Hár nársenge zar bolar.
Izinde tuyaq qalǵanniń
Kemisi joq bar bolar.
Perzenti joq bendeniń
Basqan jeri tar bolar [2.11].

Keltirilgen mısaldan kórinip turǵanıday perzent shańaraqtıń kórki. Mómin bende ushın eki jaǵı gúl bolar, degen pikirde ullı mánis-mag‘ana bar. Dástanda perzentli hám perzentsizdi salıstırmalı táriyplew arqalı turmıslıq waqıyalar ashıladı.

Al «Sharyar» dástanında perzentsizlik dárti bılayınsha súwretlenedi:

Atlar shapqan bálent tawdıń dúzi me,
Perzent ushın gubar endi júzime,
Ketsen ketshi óz qolınnan óltirip,
Óltirmey me ulıń menen qızındı?!

Basqa salǵan qayǵı menen gúlpetiń,
Perzent ushın qayǵı berdi qudiretim,
Kúndes degen jeti dushpan biridi,
Óltirmey me yarın tapqan perzentiń [3.142].

«Sharyar» dástanında kóp ǵana qayǵılı motivlerdi ushıratıw múmkin. Mısalı, perzentsizlik, kúndeslerdiń tartısı, mástan kempirdiń háreketleri, unamlı qaharmanniń qıyın-qıstaw islerge jolıǵıwı hám onı sheshiwi, eń aqırında dushpandı jeńiwi menen

qaharmaniń baxıtqa erisiwi, aqıllı wázir, qayırqom shopan, ġamxor qarındası, karamat islerdi kórsetetuġın at –bulardıń bári tipik qaharman bolsa da dástannıń túp mazmunın tereńlestiriwde óz ornına iye qaharmanlar. “Hár eki dastandı óz ara salıstırıw arqalı olardaġı uqsaslıqta bir nársede kórinedi. Ol da bolsa qaharmanlardı, márt, jeńilmes etip kórsetiwde kórkemlik boyawlar kóbirek beriledi. Bunday tákrar uqsaslıqlar ilimde arxaykalıq sıpat dep ataladı” [1.83].

Waqıya hám hádiyselerdegi, qaharman obrazındaġı kórkem detallardıń dástanlarda tákrar keliwi birinshi náwbette atqarıwshılardıń sheberligi dep bilemiz.

Ádebiyatlar:

1. Xoshniyazov J. Qaraqalpaq qaharmanlıq dástanı. - Nókis, «Bilim»,1992.
2. Muńlıq hám Zarlıq. Qaraqalpaq xalıq dástanı. - Nókis, «Qaraqalpaqstan»,1994.
3. Qaraqalpaq folklorı. Sharyar. - Nókis, «Qaraqalpaqstan», 1984.